

יורדים אל הלא נודע

בארות המדרגות שבהודו הן תעלומה: לשם מה בנו מבנה ארכיטקטוני מורכב ומפואר כל כך סביב באר שנועדה לשאיבת מים? יותם יעקבסון יורד לעומק ומציע פתרון לחידה

כתב וצילם: יותם יעקבסון

זו היתה הפעם הראשונה שירדתי אל תחתיתה של באר מדרגות. ניצבתי בשמש הקופחת מול שני חלקי שער מעוטר ופסעתי ביניהם אל גרם מדרגות רחב שהלך וירד אל מתחת לפני האדמה. ככל שהתקדמתי בגרם המדרגות נותר בוהק היום מאחורי, והרשימים שמעל לפני הקרקע הלכו ונמוגו. פסעתי במורד המדרגות, ובהדרגה התגלה לעיני חלל גדול עם עמודים נישאים ואינספור עיטורים ותבליטים. יפי המבנה ומורכבותו היו מפעימים, ובשום דרך לא יכולתי לצפות למראה כזה. מי בנה את המבנה העצום הזה ולשם מה, תהיתי לעצמי. אז לא העליתי על דעתי שאסחף אל חקר בארות המדרגות שיימשך כמה שנים.

מעמקי הלא נודע

העניין שלי בבארות המדרגות התחיל בבאר אדלאג' (Adalaj), הנמצאת בקרבת העיר אחמדאבד (Ahmedabad), במדינת ג'ר'ט (Gujarat) שבצפון-מערב הודו. בגוג'רטי, השפה המקומית, נקראות הבארות הללו "ואו" (Vāv). ככל שהעמקתי ללמוד אותן ראיתי עד כמה מבני הבארות יפהיים ומורכבים מבחינה אדריכלית. כמו כל באר, הן מושתתות על פיר שנחצב מפני הקרקע עד למפלס מי תהום, ותושבי המקום מעלים בו מים למחייתם. ואולם, בשונה מבארות רגילות, בצד הפיר, שעומקו יכול להגיע גם לשבע קומות מתחת לפני האדמה, יש מבנה רחב חצוב בקרקע. המאפיין המובהק ביותר של המבנה הוא גרם מדרגות שיוורד מפני הקרקע לעומקה ומגיע סמוך לתחתיתו של הפיר (ראו שרטוט בעמוד הבא).

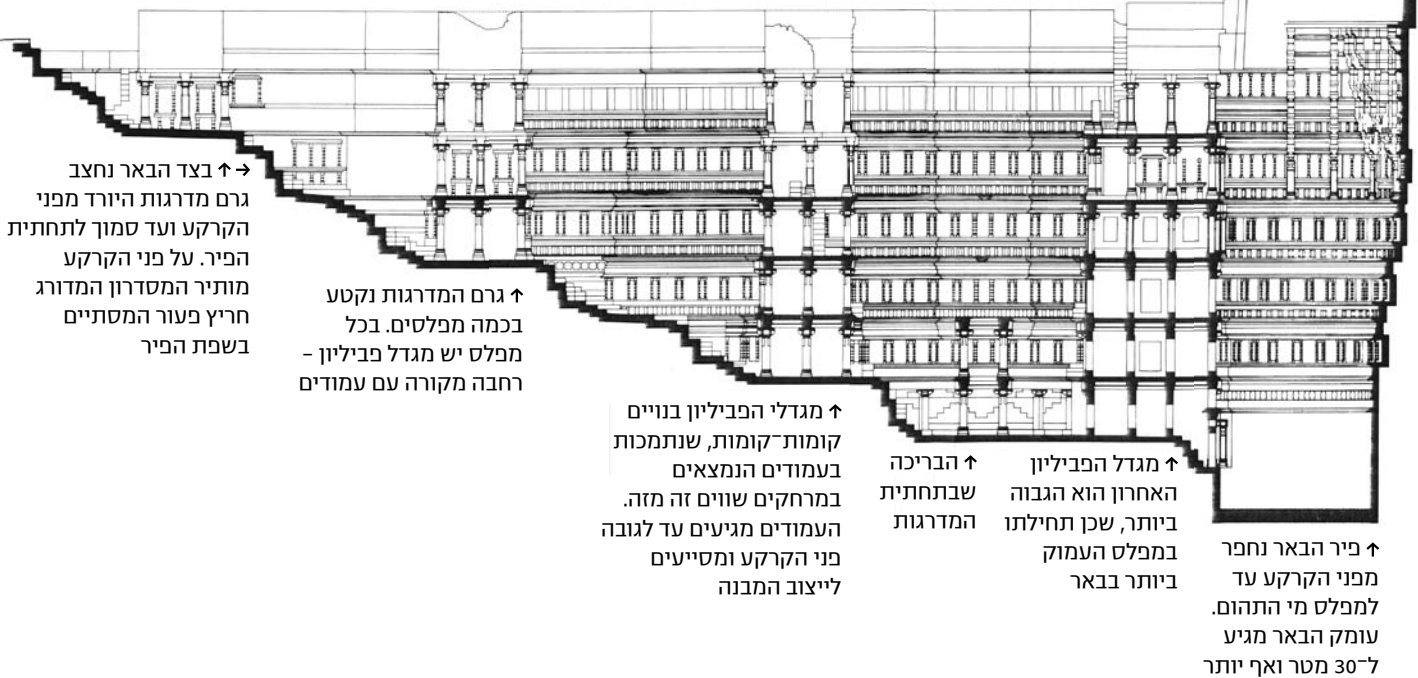
ריכוז בארות המדרגות הגדול ביותר נמצא בצפון-מזרח גוג'ר'ט ובדרום-מערב ג'ר'טן (Rajasthan), אבל אפשר למצוא אותן גם במדינת קרנטקה (Karnataka) שבדרום הודו, במרחב של דלהי ובמדינות אוטר פרדש (Uttar Pradesh) ומדיה פרדש (Madhya Pradesh) שבמרכז תת-היבשת. ההערכות לגבי מספר בארות המדרגות נעות סביב 3,000, אך אין לזה תיעוד מוסמך. האזורים שבהם נחצבו הבארות אינם דווקא הצחיחים ביותר בהודו, ונראה כי הן הוקמו במקומות שהתקיים בהם שלטון חזק ויציב ובאזורים שבהם מי התהום לא היו עמוקים מדי.

בארות המדרגות הראשונות הוקמו במאות 6-7 לספירה, ובמאה ה-11 הגיעה הארכיטקטורה שלהן לשיאה. לצד מתחמי הבארות, שהתפתחו מבחינת הגודל והפאר, הוקמו בתקופה הזאת גם השערים המרשימים לפני המדרגות, שהדגישו את הנקודה שבה מתחיל המבקר את מסעו אל מתחת לפני הקרקע. בתקופות

↑ באר ראני קי ואו בגוג'ר'ט.
המדרגות יורדות אל עבר
הבריכה שבתחתית

איך בנויה באר מדרגות?

→ ↑ בצד הבאר נחצב גרם מדרגות היורד מפני הקרקע ועד סמוך לתחתית הפיר. על פני הקרקע מותיר המסדרון המדורג חריץ פעור המסתיים בשפת הפיר

↑ גרם המדרגות נקטע בכמה מפלסים. בכל מפלס יש מגדל פביליון - רחבה מקורה עם עמודים

↑ מגדלי הפביליון בנויים קומות קומות, שנתמכות בעמודים הנמצאים במרחקים שווים זה מזה. העמודים מגיעים עד לגובה פני הקרקע ומסייעים לייצוב המבנה

↑ מגדל הפביליון האחרון הוא הגבוה ביותר, שכן תחילתו במפלס העמוק ביותר בבאר

↑ פיר הבאר נחפר מפני הקרקע עד למפלס מי התהום. עומק הבאר מגיע ל-30 מטר ואף יותר

וגדשו את החלל העצום. הבטתי בתבליט אחד, מרו של דווקא, על הדופן הרחוקה של פיר הבאר, שתיאר שני דגים קופצים מתוך המים זה מול זה כמתנשקים. לפתע נראתה לי באר המדרגות הענקית כמקום שבו האדם זונח את מקומו הטבעי על פני הקרקע והדג זונח את המים שבהם הוא חי, ושניהם מצויים בדרכם אל תובנות שונות וחיים אחרים.

למה לחפור?

הצורך של יושבי אזורים צחיחים במקור מים זמין, קבוע ונגיש הוא צורך מובן לחלוטין, וברור מדוע נחפרו במהלך ההיסטוריה פירי בארות רבים. אבל הצורך הזה אינו מסביר מדוע נחפר החלל התת-קרקעי העצום הסמוך אל פיר הבאר, ולשם מה הוקם גרם המדרגות הארוך, שלבנייתו נדרש מאמץ כה רב. אם ביקשו רק לשאוב מים, יכלו לעשות זאת ישירות מפיר הבאר - ואכן, בכל באר מדרגות נבנו מעל הפיר אומנות ששימשו לשאיבת המים, וכדי לשאוב מים מהבאר אין צורך לרדת לעומקה. יתרה מזו: מבנה הוואו עומד בניגוד להיגיון המעשי של הקמת באר. ככל שפתח הבאר והחלל שסביבה קטנים ואפלים יותר, כן פוחתת התאדות המים והתעפשותם. בהקמת ואו התאמצו הבונים ליצור חלל גדול, שדווקא עלול לגרום להתאדות ולהתעפשות רבה יותר מאשר בפיר צר.

נראה שאת הטעם להקמת באר המדרגות יש לחפש בכיוונים אחרים, מעשיים הרבה פחות מצמא למים. התשובה האפשרית שהעליתי במהלך מחקר ממושך נוגעת בעניינים שברוח. מבחינת גודל הבארות ופארן ומבחינת מורכבות הפיסול ותכנון,

המאוחרות יותר הבארות נזנחו: לאחר שהתברר שהן היו מקור להידבקות במחלות מעיים ולטפילים כמו שרשורים, החליטו הבריטים ששלטו בהודו לסתום רבות מהן כדי למנוע את התפשטות המחלות. לאחר שהודו קיבלה את עצמאותה ב-1947 קושרו המבנים ההיסטוריים לנחשלות הכפרית, ונחשבו לסמל להיעדר תשתיות מים. ההזנחה נמשכה, והיום רוב הבארות נותרו כמעט בלתי מטופלות, גם מבחינת השימור וגם מבחינת המחקר: למרות ייחודן אין כמעט מחקרים שנעשו כדי להבין את משמעותן של בארות המדרגות.

כשהתחלתי לרדת לעומק באר אדלאג', ראיתי שגרם המדרגות היורד אל התחתית נקטע במרחקים קבועים על ידי רחבות מקורות, כל אחת עמוקה מקודמתה, ומכל אחת מהן מתנשאות קומות על עמודים המגיעות עד לגובה פני הקרקע. מבני העמודים המקורים בנויים כמעין מגדל פביליון, וככל שהמפלס נמוך יותר - כך מגדל הפביליון גבוה יותר. כשעמדתי ברחבה שבמרכז גרם המדרגות והבטתי קדימה, נראה היה כאילו שורות העמודים של כל מגדלי הפביליון מקבילות זו לזו ומתכנסות לעבר נקודה נעלמה, המזמינה להמשיך לרדת אל מעמקי המבנה הלא נודע. בסופו של גרם המדרגות היתה בריכה קטנה, שכעת ניצבה ריקה, ומעבר לה התנשא מגדל הפביליון האחרון - הגבוה מכולם - והפריד בין הבריכה ללב של באר המדרגות: פיר הבאר.

לכל אורך הדרך היו קירות המבנה שסביבי מעוטרים באינספור עיטורים גיאומטריים, פרחים, דמויות בעלי חיים, אלים - וכולם זלגו מהכתלים ברכות

↑ השרוטט נלקח מתוך The Queen's Stepwell at Patan - Project for Indian Cultural Studies", Kirit Mankodi, Bombay 1991

↑ באר ראני קי ואו, גוג'רט.
מבט מתוך פיר הבאר
אל עבר מגדל הפביליון
המפריד בינו ובין הבריכה

להפכן למקדש. בבארות האלה אפשר לראות כיצד הפכו חלקיהן השונים לאגפי מקדש הינדואי לפי ההקבלה המוצעת כאן. אחת הבארות האלה היא מאטה בהוואני (Mata Bhavani), באר מדרגות שהוקמה במאה ה-11 בקרבת העיר אחמדאבד. כוהן המקדש הוליך אותי במורד המסדרון המדורג המשמש מבוא, שלאורכו פינות פולחן. "תיזהר בי- רידה", הזהיר אותי כשהבחין שאני מתרכז בציורים על הכתלים יותר מאשר בצעדי. חלפנו במעבר ההיקפי שהותקן סביב הבריכה, המשמש מעין מני דפה, אזור התכנסות, ונעצרנו מול שבכת הסורגים המונעת מהמאמינים להיכנס אל הרחבה שנוצקה על חלק מהפיר. הרחבה הזאת היא קודש הקודשים של המקדש שהוקם בבאר, ובה ניצב היום צלם האלה. "זאת האלה שלנו", אמר הכוהן, "היא שור- מרת עלינו ממחלות ומבטיחה שיהיו לנו די גשמים ומים. אתה יכול להתפלל אליה".

<< מה שיותר עמוק יותר גבוה

את ההקבלה בין המקדש לבאר המדרגות אפשר למצוא גם מבחינת גודלם היחסי של החלקים האר- כיטקטוניים. במקדש בולטת ההיררכיה בין גובה הגג של האגפים השונים למידת חשיבותם. הגג שמעל למנדפה גבוה מגג הכניסה, ואם יש כמה מנדפות ברצף, גג המנדפה החשובה ביותר – זו הסמוכה לקור- דש הקודשים – גבוה משאר גגות המנדפות. בסופו של דבר המגדל שנמצא מעל קודש הקודשים הוא הגבוה מכולם, שיאו הפיזי והרוחני של המקדש.

בבאר המדרגות מתקיים הרעיון הזה בהיפוך מלא. לאורכו של המסדרון המדורג יש כמה רחבות

אפשר להקבילן רק לפאר המקדשים שנבנו באותן תקופות. לפי ממצאי, המבנה האדריכלי של הבאר- רות הוא למעשה מקבילה מרתקת למקדש הינדואי, שמתקבלת כמו בתמונת ראי: במקום להיבנות על הקרקע לעבר השמים, באר המדרגות בנויה הפוך – אל עומק הקרקע.

<< המקדש ההפוך

המקדש ההינדואי מהטיפוס הצפוני מורכב מש- לווה חלקים בסיסיים: מבואת הכניסה, שלעתים מגיעים אליה דרך שער מהודר; מנדפה (mandapa) – רחבת התכנסות מקורה, שבה מתקיים הפולחן; מעבר למנדפה יש הצרה במבנה, המוליכה אל התר- חבות נוספת שהיא החלק השלישי במקדש – קודש הקודשים, חלל קטן וסגור שבו שוכן צלם האל.

הכניסה אל באר המדרגות עוברת לעתים בשער מפואר, כמו זה שמוביל למקדשים ההינדואיים. גרם המדרגות מוליך אל הבריכה, שמזכירה את המני דפה, היא מקום ההתכנסות של המאמינים. מעבר לבריכה שבבאר יש אזור שבו ניכרת הצרה ברורה של כותלי המסדרון, ממש כמו המותניים הצרים שנמצאים בין המנדפה לקודש הקודשים במקדש. את קודש הקודשים עצמו אפשר להקביל למגדל הפביליון האחרון שמתחיל בתחתית הבאר והוא הגבוה מכולם. אם ניקח את מבנה המקדש ונהפוך אותו על ראשו יתקבל, אם כן, מבנה שמזכיר מאוד את מבנה באר המדרגות.

כששוטטתי במרחב של גוג'רט ורג'סטן הגעתי לכמה בארות מדרגות שבמרוצת הזמן יצאו מכלל שימוש ונותרו נטושות עד שתושבי המקום החליטו

↑ מקדש קנדריהה
מהאדווה בקהג'וראה.
האם בארות
המדרגות הן
מקדשים הפוכים?

שמעליהן מתנשאים מגדלי הפביליון, המקבילים למנדפות. כל מגדל פביליון נבנה בעומק רב יותר מקודמיו, ולכן הוא גבוה מהם. הבריקה, בהקבלה למנדפה החשובה ביותר, היא הנקודה הפנימית ביותר שאליה יכול המאמין להגיע, ואילו פיר הבאר, בהקבלה לקודש הקודשים, הוא הנקודה העמוקה ביותר בוואו. בדומה לשיא המקדש, תחתיתו של פיר הבאר היא גם המקור למתחם כולו והנקודה שאליה כל המבנה מתכנס.

<< מי התהום והנקטר האלוהי

אחד המוטיבים הבולטים ביותר בעיטורים של מקדש היי נדואי הוא הקלאשה (Kalaśa), כד הנקטר, שמקורו במרומים והוא מכיל את שיקוי חיי הנצח. מוטיב כד הנקטר מופיע תדיר במרומי מגדלי המקדשים, מעל לקודש הקודשים שבו מונח צלם האל. לפי המיתולוגיה ההינדואית הנקטר מסמל את תמציתו של אוקיינוס החלב, החומר שממנו נוצר העולם כולו ושמעמקיו עלו ישויות אלוהיות רבות. בהקבלה הפור כה, בארות המדרגות מצטמצמות אל פיר הבאר, המכיל, כמו כד, את תמצית הזרם התת־קרקעי של מי התהום.

לכאורה נראה שהמבקר בבאר מתרחק מאור השמש ומהשראתם של השמים, והוא יורד אל קרבו של חלל שהולך וסוגר עליו. אבל משמעות הירידה לבאר הפוכה, והיא מקביל לה דווקא להתקרבות אל זרמי התודעה השקטים והכמוסים שלו – ודרכם אל האל, מקור הנקטר. עדות להקבלה שבין מי הבאר לנקטר קיימת באחת מבארות המדרגות הקדומות, מהמאה ה־8, שבכתובת בסנסקריט שהתגלתה בה הבאר מכונה "ממטירת הנקטר" (amrtavarsini). כלומר מי הבאר, הנמצאים במעמקים, משולים לאותו שיקוי אלמוות אלוהי. על פי הכתובת המים מומטרים מלמטה, תיאור שמדגיש את רעיון ההיפוך. עוד דימוי של מי הבאר כנקטר מופיע בכתובת שנמצאה בבאר דאדא הריר (Dada Harir) מהמאה ה־15, ליד אחמדאבד. וזו לשון הכתובת: "כשאדם מתבונן במי הבאר העמוקים דמויי הנקטר, נדמה לו שאוקיינוס החלב כולו השתכן בבאר".

<< המים והאור

המבנה המדורג של הבאר מאפשר להגיע אל בריכת המים ולטבול בה. ההינדואים רואים במים יסוד שמעניק חיים, בעל

↑ אחת הקומות בבאר בארוט, גוג'רט. המבט דרך עמודי מגדלי הפביליון מועצם על ידי הפרספקטיבה המתכנסת וריצוד האור והצל

♣ הבריכה בבאר מאטה בהוואני באחמדאבד, מהמאה ה-11. היום יש סביב הבריכה מעבר היקפי המוליך אל עבר הרחבה שנוצקה על פיר הבאר, שם ניצב צלם האלה

→ טבילה בגנגס. בהינדואיזם המים נחשבים למטהרים. זה יכול להסביר מדוע באר עשויה לשמש כמקדש

שמקורה בשורש "לחצות", הוא מקום שבו אפשר לצלוח מכשולים פיזיים, כגון מים, ולהגיע אל הגדה שמנגד. ואולם בהודו, שבה רווח העירוב בין ענייני הנפש והחוץ, הטירטהא הוא גם מקום שבו צולחים מכשולים נפשיים ושכליים החוסמים את דרכו הרוחנית של האדם. צליחת מכשול כזה מאפשרת להשיג צלילות תודעתית ונפשית. על פי מקורות שונים הטירטהא החשובה ביותר שיש לרחוץ בה היא הטירטהא של התודעה; היא עמוקה, צלולה וטהורה, ומימיה נחשבים לאמת.

אותו רעיון, של עירוב בין פנים לחוץ, מתבטא גם בארכיטקטורת המקדשים ההינדואית. עם ההגעה למקדש, המאמין עושה את דרכו מחיי חולין אל מקום של קדושה. הדרך מודגשת על ידי המעבר הפיזי מהחוץ אל הפנים, אל תוככי המבנה, ובהקבלה – אל מעמקי נפשו של המאמין. במקדש מתקיימת תנועה על שני צירים: עולה הרגל צועד אל המקדש ובתוכו על ציר אופקי המוביל אותו משער הכניסה, דרך המנדפה אל עבר קודש הקודשים. במובן הרוחני הולך המאמין ומתקרב כדי נגיעה בציר האנכי, המחבר בין צלמו של האל ובין ראש המגדל שמעליו. הדרך הרוחנית שהצליין צריך לעשות מדומה לטיפוס במעלה המגדל הזה. תוך כדי העפלה רוחנית מותיר המאמין מאחוריו פסלים של דמויות קונקרטריות מזוהות, ובהקבלה – דמויות

יכולת לנקות את הגוף, וחשוב מכך – בעל יכולת לטהר את הנפש. למעשה המים הם תנאי הכרחי שבלעדיו לא יכול מבנה המקדש להיות משכן לאל. בכמה טקסטים קדומים מוזכרים המים כסביבה אהובה על האלים. בטקסט הודי קדום, למשל, כתוב: "האלים תמיד משחקים במקום שישנם אגמים, במקום שקרני השמש נחסמות על ידי סכך של עלי לוטוס ובמקום שמעברי מים נקיים נוצרים על ידי ברבורים וברווזים". ואם האלים השמימיים נוכחים במים הארציים, לא מפתיע לגלות שבכמה וכמה מקורות נתפסת הרחצה כדימוי לרגע שבו אדם נוגע בשמים, ממש כמו שעושים הטובלים בנהר גנגס ובמקורות מים אחרים.

בבאר המדרגות חלק מראש המבנה מקורה וחלק פתוח לשמים, וכך נוצר ריצוד של אור וצל לאורך המסדרון המדורג בדרך אל בריכת הבאר. ייתכן שהריצוד הזה נועד בין השאר לחקות את הסביבה המימית האהובה על האלים, שבה מתגלה מהות העולם.

<< בין גשמיות לרוחניות

בארות מדרגות רבות מוגדרות כ"טירטהא" (Tirtha) – מקום עלייה לרגל הנמצא על גדות מים (נהר, אגם או ים), הכולל בדרך כלל גהאט רחצה. מקומות כאלה נחשבים לעתים חשובים אף יותר מהמקדשים עצמם. הטירטהא, מילה בסנסקריט

↑ פסלו של וישנו הישן
בבאר ראני קי ואו. הפסל
מצוי במעמקי הבאר, על ציר
האמצע שלה, ובו מוצג וישנו
לאחר שהחריב את העולם
ובטרם יצר עולם חדש

המקורים ובין הקטעים הפתוחים לחופת השמים. הריצוד האדריכלי יכול להתפרש כשיקוף לריצוד התודעתי של הצליין בדרכו לתובנה חדשה, תובנה שנוצרת בו גם בעקבות חוויית היפוכן של מוסכמות הנובעות מעצם ירידתו מטה אל מקום נמוך ואפל במקום טיפוס מעלה אל מקום גבוה ומואר.

ככל שהמאמין יורד בבאר, הוא הולך ומתקרר אל מקור כל התופעות, המקור שממנו נובע העולם כולו במעגלים הולכים ומתפשטים, המיוצגים אף הם על ידי הפרספקטיבות המורכבות של מבנה הבאר וריצודי האור והצל. אז אפשר לחוש כיצד המקצב הפנימי של המאמין מתחבר למקצב הקוסמי של העולם. אדווה נוגעת באדווה.

על ציר האמצע של המתחם כולו, בתחתית פיר הבאר, נמצאת הנקודה שאליה מתכנס בסופו של דבר מבטו של המאמין. בבאר המדרגות ראני קי ואו (Rani Ki Vav) בפאטן (Patan) שבגוג'רט, על הדופן הרחוקה של הפיר – המקביל לצלם המרכזי הניצב על ציר האמצע של המקדש – נמצא צלם של "וישנו הנם". הוא נשקף מבעד למפתחים האמצעיים במגדלי הפביליון. בפסל הזה מתואר האל וישנו כשהוא ישן על מיטת הנחשים שלו, צף באוקיינוס החלב, בעוד לקשמי, אשתו, מעסה את רגליו. בפסל מוצג וישנו לאחר שהחריב את העולם ובטרם יצר עולם חדש. בשלב מסוים בשנתו – וזה הרגע המוצג בפסל הנפלא – צמח מטבורו של וישנו פרח לוטוס שבתוכו ישב האל ברהמה, מכונן הבריאה של העולם ושל תודעה חדשה, מזוככת, שהיא נחלתו של הצליין הפוקד את הבאר ושב ממעמקיה להלך על פני האדמה, כמי שנברא מחדש. ☉

ואירועים מחייו הארציים. לכן, כשאנחנו משווים את באר המדרגות למקדש, לא מפתיע לגלות שלאורך מגדלי הפביליון בבארות המדרגות, המקבילים לציר אנכי בדרך לאיחוד עם האל, מוצאים ייצוגים יוצאי דופן של צלמים המסמלים דרכים שונות להגיע לה- ארה: צמדי אלים המרמזים על תרגול טנטרי ומופעים של סגפנים המרמזים על פרקטיקה יוגית.

במקדש המאמין "מטפס" ברוחו אל אזור שבו הדמויות הקונקרטיביות נעלמות בהדרגה והופכות לפ- רקטלים (fractals) – צורות גיאומטריות המכילות זו את זו והולכות ומתכנסות זו אל תוך זו וכלפי מעלה (ראו מסע אחר 91). הצורות האלה מקבילות למצב תודעתי גבוה יותר. בסופו של דבר המאמין מגיע אל נקודה אחת שממנה המקדש (ובהקבלה גם היקום כולו) מסתעף ומתפצל, ושאליה הוא גם שב ומתכנס: כד הנקטר, המסמל את הריכוז ואת הראייה הצלולה של ההארה.

את אותו המהלך אפשר לראות בירידה אל הוואו. בהקבלה למקדש, גם באר המדרגות מציעה מעבר מחיי היומיום, על שלל צורותיהם המוצקות, אל עולם אחר, עמוק יותר, פנימי וכמוס. לעומת המקדש, שמתקיימת בו תנועה לאורך ציר אופקי, השואפת מעלה, תנועתו של הצליין בבאר המדרגות היא הפ- רה ומופנית מטה.

<< להיוולד מחדש בטהרה

המבקר בבאר גולש במורד גרם המדרגות וזוכה למבט מורכב, רב-פרספקטיבות, דרך עמודי הפביליון ליונים השונים, לעבר פיר הבאר. המראה מועצם על ידי אותם משחקי אור וצל בין קטעי גרם המדרגות

ייתם יעקובסון – מורה דרך בארץ ולאורך נתיבי הסחר הקדומים באסיה. כותב ומצלם, מרצה ומלמד yotam.jac@gmail.com

